

EL LLOC DE LA CIUTAT

JOSEP M. NOLLA

Institut del Patrimoni Cultural. Universitat de Girona

D'ençà de l'assumpció de l'existència, a partir del reconeixement i valoració dels trams de muralla megalítica identificats en diferents punts del circuit de la Força Vella de Girona, d'un *oppidum* antic (o antiquíssim) origen de la ciutat actual, es féu present la necessitat de datar-la eficaçment i això només era possible intentar-ho a partir de l'anàlisi estilística de la tècnica constructiva dels paraments "ciclopis" i de les similituds que presentava amb el sòcol imponent de les muralles tarragonines, i, més endavant, a partir de 1910, amb la muralla meridional de la Neàpolis emporitana, semblances que permetien defensar una cronologia anterior a l'arribada dels romans. Aquest punt era de consens; situar-lo més amunt o més avall depenia de cada autor i de la datació que es proposés per a Tarragona i Empúries que, recordem-ho, no estaven fixades en el temps i no ho estarien fins molt temps després¹. Com veiem es tractava d'un esquema molt mal embastat però que s'assumí esdevenint, la proposta cronològica, lloc comú en les grans obres de síntesi que ha costat moltíssim fer desaparèixer. Quan es tractava de referir-se a Girona s'adduïa, a més, com un element bàsic, definitiu i inqüestionable, l'emplaçament de l'hàbitat, paradigma de la situació topogràfica dels poblats ibèrics d'aquestes contrades. Encara l'any 1978, un dels arqueòlegs més

¹ Per Tarragona, la primera proposta d'una datació avançada, romana, considerant la muralla sencera com una unitat, la féu el canonge Serra Vilaró després d'observar acuradament un esclavissament fortuït que afectà l'any 1932 el llenç de muralla que es lliurava a la torre de la Minerva. Vegeu SERRA VILARÓ, J. (1949): *La muralla de Tarragona*, "Archivo Español de Arqueología", XXII, pàg. 221-236. Pel que fa a la muralla meridional de la Neàpolis emporitana, no s'obtingué una datació arqueològica incontestable fins la campanya d'excavació de 1985. Consulteu SANMARTÍ, E. i J.M. NOLLA (1986): *La datation de la partie centrale du rempart méridional d'Emporion*, "Documents d'Archéologie Méridionale", IX, pàg. 81-110

aguts que ha donat aquest país nostre podia escriure –i ser perfectament acceptat– el text següent:

“Girona es presenta com l'exemple típic de ciutat romana que continua un nucli indígena en el sentit més estricte ja que no es produí desplaçament ni parcial.

“L'emplaçament és característic del lloc dels poblats ibèrics: un turó que s'eleva una seixantena de metres presidint la confluència de dos rius i defensat per un recinte emmurallat que, almenys en línies generals, fou el mateix que mantingué i reforçà la Gerunda d'època romana.

“Diversos sondeigs fets prop de la muralla confirmen que el poblat ibèric tenia una certa vitalitat abans de l'entrada dels romans donada la quantitat de ceràmica ibèrica que hi ha estat trobada. El nom també és pre-romà. En canvi no sabem que arribés a tenir seca a l'època de les encunyacions ibèriques”²

² TARRADELL, M. (1978): *Les ciutats romanes dels Països Catalans*, discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona, pàg. 21. (Semblantment però amb menys dades, TARRADELL, M. (1976): *Las ciudades romanas en el este de Hispania*, “Ciudades Augusteas de Hispania. I”, Saragossa, pàg. 276). El text té l'interès del paradigma, que podria haver estat subscrit, sense matisos, per la majoria d'arqueòlegs i històriadors de l'època i no feia sinó reblar i polir amb alguna nova precisió un lloc comú de més de cent anys d'existència. El més sorprenent de tot és que s'incorporava a l'alta discussió un fet nou i determinant: no era només la topografia i l'aspecte arcaic dels murs i els paral·lels –algun dels quals havia caigut estrepitosament (Tarragona)–, sinó que, per primera vegada, s'acceptaven altres dades, aparentment més valuoses, més fermes, i que, per primer cop, aportaven a la discussió elements directes –material arqueològic– que semblaven confirmar l'existència d'un establiment preromà al solar de l'antiga Girona. A partir d'aquí, era raonable suposar que les restes de les fortificacions megalítiques eren d'aquella etapa històrica i que haurien servit de basament i de límit a la ciutat romana posterior. Val la pena intentar descobrir d'on, Miquel Tarradell pouava aquesta notícia –“existència d'abundantíssima ceràmica ibèrica”– que el convencé de l'origen preromà de Girona fins al punt, com s'ha vist, de fer-ne el millor exemple d'entre les ciutats romanes en l'origen de les quals es trobava directament un *oppidum* ibèric. Interessa, prèviament, recordar que Tarradell fins llavors havia mantingut, davant d'aquesta qüestió, una actitud eclèctica (TARRADELL, M. (1967), *Les arrels de Catalunya*, Barcelona, pàg. 279 on, tot parlant de les muralles de Tarragona i Olèrdola, abans tingudes per iberes i, en canvi, clarament romanes, escrivia: “Queda ara com únic cas, encara incert, de possible muralla ibèrica construïda amb enormes carreus la base antiga de la de Girona, però tampoc no és un cas segur”), sense, assenyadament, a partir del poquíssim que se sabia, prendre clarament partit. Recordem que Serra-Ràfols, en l'important article que resumia els treballs endegats per encàrrec de la secció historicoarqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, ja assenyalava, sorprès, l'absència de ceràmica preromana (SERRA-RÀFOLS, J. DE C. (1927-1931): *Les muralles ibèriques i romanes de Girona*, “Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans”, VIII, pàg. 79). Més endavant, Miquel Oliva, en donar a conèixer la seva opinió sobre l'origen de Girona, adduïa, per primer cop, com a dada valuosa a tenir en compte en la discussió la troballa de ceràmica ibèrica en certa quantitat en les excavacions més recents –caserna d'Alemanys, 1947 i 1948, i en algun altre punt, clarament preromana (OLIVA, M. (1965): *Recintos fortificados de tipo ciclópeo en tierras gerundenses*, “Arquitectura megalítica catalano-balear”, Barcelona, pàg. 92). Aquesta informació presentada en les jornades d'arquitectura megalítica catalano-balear, a Barcelona, on assistí, també, Miquel Tarradell, degué servir, potser, no per

Molt poc temps abans, el mes de novembre de 1977, en la defensa d'una tesi doctoral dedicada a la ciutat romana de *Gerunda* a partir d'una reflexió global de totes les dades conegudes i tenint en compte, sobretot, les excavacions i el material arqueològic recuperat, es presentaven tot un seguit de conclusions sòlidament ancorades que feien possible solucionar les velles qüestions recurrents. En efecte, quedava ben clar, a partir de les evidències estratigràfiques de les excavacions de Casa Pastors, l'origen *ex novo* de la ciutat durant la primera meitat del segle I aC, probablement en la tercera dècada –80-70 aC–, i, per tant, de les muralles megalítiques. Un repàs exhaustiu del material arqueològic procedent de qualsevol punt de la ciutat i entorns immediats, confirmava plenament aquesta dada: no hi havia res a Girona anterior *grosso modo* al 100 aC³. Un altre lloc comú, construït amb arguments erronis s'enfonsava. Ja, en aquest treball, i a partir d'una observació detallada i condicionada, és clar, per les noves dades, de la topografia de la fundació, desmentíem la imatge paradigmàtica d'*op-pidum* ibèric. Res d'això, la Força Vella, *Gerunda*, no se situa en el cim d'un turó sinó –i és ben diferent– en el vessant d'una muntanya –els contraforts occidentals de les Gavarres–, amb un fort desnivell est/oest però –no ho oblidéssim pas–, quedant sempre dominat el punt més alt de la fundació (Torre Gironella) per les elevacions que se situen més cap a orient, a poc més d'un centenar de metres (l'actual barri de Torre Gironella i el Calvari, l'antic puig Aguilar). No hi ha cap establiment ibèric amb aquestes caracterís-

convèncer però sí per començar a considerar-la. Tanmateix, deduïm que això no fou suficient i que foren, finalment, les notícies i la informació, preferentment oral, que Oliva va trametre als seus col·legues sobre les excavacions d'urgència efectuades a Casa Pastors –1970-1973– “prop de la muralla” que aportaven, ara si, una quantitat extraordinària de ceràmica “ibèrica”, que semblaven resoldre definitivament la qüestió. Miquel Oliva només de passada escriví alguna cosa sobre aquests treballs amb valoracions errònies i, per tant, amb conclusions falses (per exemple, OLIVA, M. (1970): *Un grupo de cabañas prerromanas en Montelivi (Gerona)*, “Pyrenae”, 6, pàg. 221; ID. (1972): *Interés arqueológico del subsuelo de Casa Pastors*, “Prospecto de Ferias de la Agencia Rabell”, Girona, sense paginar; ID. (1976): *Excavaciones arqueológicas en la provincia de Gerona, en 1973*, “Noticiero Arqueológico Hispano. Prehistoria”, 5, Madrid, pàg.140). En cap cas –i això és simptomàtic d'una manera de fer antiga–, mai, ni del nou material (Casa Pastors) ni de l'antic (Caserna d'Alemanys, Catedral de Girona, Torre Gironella, passeig Arqueològic...), se'n donà la forma i s'intentà ubicar morfològicament i tipològicament; només la descripció vaga i imprecisa de “much a ceràmica ibèrica...” Amb aquesta informació, distorsionada, no és gens estrany que Tarradell deixés de banda posicions més prudentes per acceptar sense embuts una cronologia alta, clarament preromana, com a origen de la ciutat, tal com semblava indicar amb claredat una situació topogràfica de manual.

³ NOLLA, J.M. (1977), *La ciudad romana de Gerunda*, tesi doctoral inèdita presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona.

tiques⁴. Certament d'entrada podia semblar un lloc urbanísticament poc romà per a una fundació *ex novo*, però això no deixava de ser un altre lloc comú, erroni, a partir d'una idea absolutament teòrica i irreal de l'art de bastir ciutats de nova planta per part de Roma⁵. Tanmateix, la tria havia d'estar condicionada per unes necessitats, hi havia d'haver unes raons determinades que exigissin aquell lloc i no altres d'immediats, molt més còmodes i funcionals. Havia de quedar clar, per altra banda, l'èxit de la fundació –i per tant de la tria del lloc–; la consolidació ràpida de la ciutat i la seva història posterior en són prova fefaent.

Les fundacions són fruit d'un moment en què es valoren més unes coses que altres. Sempre hi ha en aquest procés un objectiu principal i alguns altres, potser molts, de secundaris. Cal descobrir-lo per entendre-ho. Una ciutat neix en unes circumstàncies determinades i ha de respondre a l'objectiu principal proposat. N'ha de tenir, però, de secundaris, de complementaris, perquè, en passar la necessitat, la tria no esdevingués errada i la ciutat acabada de fundar no acabés d'arrelar.

DESCRIPCIÓ ACURADA DEL LLOC. ELS CONDICIONANTS FÍSICS. LA HISTÒRIA DE L'ENTORN. LA FUNDACIÓ (fig. 1).

Primerament caldrà recordar les característiques topogràfiques de la Força Vella: el vessant occidental dels darrers contraforts de la Gavarres, amb una inclinació decreixent de llevant a ponent en direcció al curs del riu Onyar. Un altre curs fluvial –el riu Galligants– fixa el límit cap al nord, amb un tall sobtat i recte en els dos terços més oriental de recorregut –fins a l'altura actual de la torre Cornèlia– i, després, obrint una plataforma considerable que davalla suaument vers tramuntana –el burg de Sant Feliu. Onyar i Galligants, barrejats, desguassen, allí mateix, al Ter que ve de ponent i que justament en aquest

⁴ MORET, P. (1996): *Les fortifications ibériques. De la fin de l'âge du Bronze à la conquête romaine*, Madrid, pàg. 55-59, on aplega en cinc grups els tipus d'*oppida* ibèrics peninsulars i cap respon a la peculiar posició de Girona. Lluny queda el tipus on la posició en vessant és completament diferent o el tipus b, la que més s'hi assemblaria, però incorporant i dominant, no cal dir-ho, el cim del turó, ben diferent, per tant, del model gironí.

⁵ Sovintegen a Itàlia les fundacions romanes –colònies de dret romà o llatí–, a partir de la segona meitat del segle IV aC els exemples de fundacions en situació topogràficament complicada, amb perímetre murat perfectament adaptat a les condicions defensives més favorables i, en canvi, un urbanisme intern absolutament ortogonal: *Alba Fucens*, *Norba*, *Atri*, *Cosa* i tantes altres. Vegeu, GROS, P. i M. TORELLI (1988): *Storia dell'urbanistica. Il mondo romano*, Roma-Bari, pàg.127-164.

lloc, en topar amb les Gavarres (Montjuïc), més enllà de l'aiguabarreig, gira en angle recte cap a cerç fins a trobar-se amb la muntanya de Sant Julià de Ramis que l'obliga a girar novament i, a través del Congost –Sant Julià a un costat i les Gavarres a l'altre–, abastar la plana i, sense gaires dificultats, guanyar el mar. Cap a migdia no hi ha una línia fronterera clara i l'espai de dins i fora murs ofereix aparentment una imatge unitària marcada, sempre, pel fort desnivell en direcció a l'Onyar. Aquest és el costat de la ciutat aparentment menys condicionat pel relleu. Tanmateix, a l'altura de l'antic castell de Girona, altrament anomenat de Cabrera i de Requesens, davant per davant de les escales de Sant Martí, un penya-segat brutal marcava –i marca– una línia de defensa tan extraordinària que en realitat acabà per determinar tot el traçat meridional del mur baix-republicà.

Ara cal veure en detall els perfils nord/sud i est/oest de l'interior de la Força Vella per copsar-ne la complexitat i entendre que fos considerat un hàbitat preromà. En primer lloc cal recordar que es tracta de la falda d'una muntanya que davalla de llevant a ponent de la muntanya al curs de l'Onyar. El punt extrem de la Força Vella ha estat, des de final del primer mil·lenni, el castell de Gironella, avui parcialment arruïnat en ser dinamitat per les forces napoleòniques el 1814. L'indret més avançat de la fortalesa era la imponent torre circular de la qual només en queda la fonamentació i fragments immensos esberlats per la voladura. En aquest lloc, a peu d'obra l'alçada és de 126 m sobre el nivell del mar. A època romana i, de fet, fins a les grans reformes carolíngies, el vèrtex oriental del circuit murat, des de la fundació, corresponia a una torre quadrangular molt ben conservada en la reconstrucció baix-imperial, que se situa uns 60 m més cap a ponent. En aquest lloc, a nivell del sòl l'alçada sobre el nivell del mar és de 116 m. El límit occidental quedava definit pels arenys del riu que circularia per l'actual carrer de Ballesteries, ara a 64 m sobre el nivell del mar i, recordem-ho, ben bé 2 o 3 m pel damunt del curs actual. Allí, per la part de dins de les cases que conformen la galta oriental del carrer, existia una elevació natural que en els indrets més elevats s'alça uns 6/7 m sobre el carrer actual –70/71 sobre el nivell del mar– que s'abocava damunt l'Onyar. Aquestes circumstàncies tan favorables expliquen que esdevingués un dels límits de la fundació. Com veiem, doncs, un desnivell de 50/60 m entre l'extrem oriental i l'occidental, una distància d'uns 320/330 m. Tanmateix, cal dir que aquest pendent no és uniforme: en efecte, existeix –i existí– una gran plafaforma plana que correspondria al sector central de la ciutat, l'àrea que ocupa actualment la Seu, l'antic palau episcopal, plaça dels

Lledoners i sectors de Mora i Bellmirall, fins al portal Ruff (plaça de Sant Domènec). Un cop d'ull a les alçades sobre el nivell del mar ens ho mostren clarament: 97'3 m davant la porta occidental de la Seu, al cim de l'escalinata; 94 m a la cantonada que forma el palau episcopal i la plaça dels Lledoners; 97'8 m al portal Ruff i, cap a l'altra banda, 95'9 m al peu de la torre Júlia. Cap a llevant –torre Gironella–, la pujada és suau, amb un desnivell màxim de 22 m en un recorregut linial d'uns 190 m. En canvi cap a ponent aquesta gran esplanada davallava brutalment: 23'4 m de desnivell en una distància de 50 m si prenem l'alçada al punt més alt de l'escalinata (97'3 m) i al peu del portal de Sobreportes (73'9 m). No cal insistir-hi; qui coneix la ciutat vella recorda perfectament que la comunicació est/oest o viceversa en aquest punt s'ha de fer amb escales (carrer de Cúndaro, escales de la Pera, carrer de Sant Llorenç...) o amb rampes de pendent pronunciadíssim (pujada de la Pera). El carrer de la Força, amb les cases d'una i altra banda, configurarien una segona esplanada, marcada, en aquest cas, per un desnivell més suau en direcció nord/sud. Efectivament, a l'inici meridional del carrer, justament a la placeta del Correu Vell, on existí fins a 1857 la porta de l'Onyar del recinte antic, l'altitud sobre el nivell del mar és de 66 m, mentre que al punt més alt, davant de la placeta d'entrada a l'Institut Vell, a uns 175 m de distància, és de 75'6 m. Després el pendent inicia una suau davalla vers tramuntana en direcció a la llera del Galligants. Recordem que a Sobreportes l'altitud era de 73'9 m, és a dir, un desnivell de 1'70 m en una distància de 60 m.

La imatge que se'ns mostra és, efectivament, d'una orografia torturada, complexa, irregular i, diem-ho clar, poc adequada, aparentment, per fer-hi néixer un establiment humà. Tanmateix, el lloc fou triat a plena consciència. Com intentarem explicar, fou una localització perfecta a partir d'un coneixement detalladíssim del territori immediat i d'unes prioritats que, cal reconèixer-ho, són sempre presents en el moment de cercar l'emplaçament d'un hàbitat, en aquest cas, d'una ciutat.

En efecte, tot establiment humà respon a unes necessitats, sovint més d'una, que, en tot cas, caldrà prioritzar. El control i domini d'un camí o d'una cruïlla, l'accés i control d'unes deus d'aigua, un bon port natural, marítim o fluvial, un gual, unes mines, uns excel·lents conreus o tantes d'altres. Molts de cops no és, només, una la causa d'una fundació, sinó diverses circumstàncies conjuminades. En aquest cas, unes són més importants que altres i, atenció, en uns moments determinats les prioritats poden canviar en funció de fets polítics puntuals o d'altres circumstàncies de gran abast. No és ni el moment ni el lloc

de passar revista a fets fundacionals coneguts i ben datats que, per altra banda, són en la ment de tots. Des d'aquesta perspectiva i en relació a Girona, no era possible entendre la tria del lloc sense, prèviament, haver fixat amb precisió el moment aproximat de la fundació.

Si apartem l'arbre –el lloc concret de la Força Vella– i ens fixem en el bosc –el sector nord-oest del Gironès– podrem avançar en la comprensió i constatar l'encert de la tria. Tot aquest sector gira geogràficament a l'entorn del curs del riu Ter, de cabal important –els pantants de Sau i de Susqueda no fan possible, ara, fer-se una idea de la seva magnitud en diverses èpoques de l'any. Després de travessar la serralada de les Guilleries segueix una direcció oest/est regant el pla de Girona i fixat, al nord, per les elevacions de Rocacorba, els contraforts inicials de la serralada Transversal catalana, fins arribar als límits nord-occidentals de les Gavarres (Montjuïc) que l'aturen i l'obliguen a tombar 90° i dirigir-se cap al nord fins que la muntanya de Sant Julià de Ramis –l'extrem oriental de les muntanyes de Rocacorba–, esbiaixada de sud-est a nord-oest, l'obliga a passar encaixonat pel Congost, relativament curt però molt estret. Més enllà, ja no hi ha barreres fins arribar al mar. Aquestes són unes circumstàncies geogràfiques que amb més o menys variacions es repeteixen en molts altres llocs. No serien, per tant, excepcionals si no fos pel fet que, justament aquest territori, forma part de la depressió prelitoral catalana que contitueix un extraordinari carrer natural tramuntana/migjorn que des de sempre ha estat el vial que ha permès, a gran escala, el trànsit en les dues direccions. Des d'època protohistòrica aquesta via, la més important entre l'occident de la península ibèrica i Europa, la sabem arranjada i estructurada, en ple funcionament i anomenada pels hel·lens Via d'Hèracles perquè, segons els grecs, hauria estat obrada pel diví fill d'Alcmena quan retornava del roig occident amb el ramat insigne que prengué per dret de llança a l'abominable Geríon⁶. Aquest camí fou usat parcialment per Hanníbal i fou la via de penetració de les legions romanes durant la segona guerra púnica. El gran Políbi, que la conegué directament, ens la descriu⁷. No seria, tanmateix, fins que fou conquerida i estructurada la província narbonense (121 aC) i fundada la colònia romana de *Narbo Martius* que la seva importància va

⁶ La primera referència correspondria a l'historiador hel·lè Timeu (vers 340 i 250 aC), *Mirabiles Auscultatoria*, 85. Text original i traducció castellana a: SCHULTEN, A. (1925): *Fontes Hispaniae Antiquae. Fascículo II. 500 a. de J.C. hasta César*, Barcelona, pàg. 103-104.

⁷ *Història*, III, 39, 2. Vegeu-ne l'original i una traducció castellana a ALMAGRO, M. (1951): *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, Barcelona, pàg. 34-36.

créixer infinitament en esdevenir el segur cordó umbilical que, per terra, unia Itàlia i Roma amb Ibèria. A la darrereria del segle I aC, Octavi August la millorà significativament, del Pirineu ençà, cosa que significà que fos anomenada Via Augusta⁸. La importància d'aquest camí no ha decaïgut, ans al contrari. Recordem que per aquí hi passen la carretera N-II, l'autopista A-7, el ferrocarril Barcelona/França i hi passarà, si res no ho atura, el tren d'alta velocitat. Aquesta depressió prelitoral presenta, aquí i allí, alguns punts delicats que determinen, a petita escala, el pas de la via per uns llocs concrets, gairebé obli-gats. Un d'aquest punts el trobaríem a Martorell, on s'alçà el pont augustal⁹; un altre, al Congost del Ter.

El recorregut de la Via Augusta entre Palau-sacosta, a migdia, i la muntanya de Sant Julià de Ramis, al nord, ens és ben coneguda gràcies a la localització de tres mil·liaris, dos trobats junts en una argilera de Palau i l'altre a Sarrià de Ter, al costat mateix del pont¹⁰, als *itineraria*¹¹, a un seguit de dades arqueològiques significatives¹² i a la toponímia¹³. El vell camí, aquell que els autors antics anomenaven Camí d'Hèracles, ens és desconegut. Tanmateix, l'orografia, el mateix fet de la fundació de *Gerunda* i la continuïtat històrica dels camins condicionats per unes circumstàncies determinades, ens permeten suposar que la Via Augusta no féu altra cosa que sobreposar-se al camí d'Hèracles tot afegint-hi algunes millores substancials, com fou, especialment, el pont de Sarrià, el pont Major dels documents medievals que donà nom al barri que va néixer a redós d'un dels seus extrems a la ribera dreta del Ter.

La via procedent de migdia resseguia l'Onyar per la ribera esquerra que travessaria, com sempre s'ha fet, a gual, a l'altura de l'actual plaça de Catalunya, còmodament. No continuaria recte en direcció a nord fins a trobar la llera del Ter a l'altura del pont de la Barca actual perquè havia de travessar el Güell i, sobre-

⁸ Per exemple en la inscripció més antiga del mil·liari gran trobat a Palau-sacosta, de l'època de l'emperador Tiberi. Vegeu FABRE, G., M. MAYER i I. RODÀ (1990): *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gérone*, París, pàg. 180.

⁹ MAYER, M. i I. RODÀ (1997): *La via Augusta des Pyrénées à l'Ebre. 1. Presentation*, "Voies romaines du Rhone à l'Ebre: via Augusta et via Domitia", (editat per G. Castellví, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin), pàg. 115 (Document d'Archeologie Française, 61).

¹⁰ FABRE, MAYER i RODÀ, *Inscriptions romaines...*, citat, pàg. 179-182, amb la bibliografia anterior.

¹¹ NOLLA, J.M. i J. CASAS (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana del nord-est de Catalunya*, Girona, pàg. 60.

¹² Aplegades i amb bibliografia a CANAL, J., E. CANAL, J.M. NOLLA i J. SAGRERA (en premsa): *El sector nord de la ciutat de Girona. Dels inicis al segle XIV*.

¹³ CANAL et al., *El sector nord...*, citat.

tot, el Ter en un punt de gran amplada i complexitat que ho feia difícil i incòmode i amb l'afegit de ser intransitable una bona part de l'any. Bastir un pont en aquest punt hauria estat obra costosa per les dimensions. Recordem que malgrat els intents baixmedievals d'alçar-ne un en aquesta zona, aquest desig no s'acomplí fins al segle XX, i es passava d'un costat a l'altre en una barca documentada de molt antic. Aquestes circumstàncies i l'existència d'un gual entre Sarrià i el Pont Major, si fa no fa, aproximadament o a l'entorn d'on se situa el Pont de l'Aigua i que deduïm a partir de la història posterior, expliquen el recorregut a redós dels darrers contraforts de les Gavarres (Girona i Montjuïc) tot i les dificultats, menors, que representaven l'Onyar, el Galligants i les rieres de Montjuïc. El camí, per aquest lloc, s'allunyava suficientment dels cursos fluvials que només circumstancialment devien afectar-lo. Es tractaria d'una zona encaixonada entre la muntanya i els rius que, finalment, superava la gran barrera orogràfica, el Ter, a Sarrià i es dirigia cap a la Costa Roja per superar el coll suau de la muntanya de Sant Julià. Aquest seria el camí principal, sempre en condicions i que parcialment pot ser resseguit. Tanmateix, és segura l'existència d'un altre ramal a peu de muntanya i a tocar el riu, no només raonable sinó ben documentat per l'existència d'un seguit de jaciments arqueològics que sense un vial de connexió serien inexplicables¹⁴. És una manera de fer característica de les vies romanes, com podem veure esplèndidament bé en el pas del Pirineu entre el Portús i Panissars, amb preferència d'un i altre fins al segle XVII que significà la concentració de la circulació exclusivament pel Portús¹⁵.

Amb aquest recorregut, la situació de la muntanya de Sant Julià esdevenia privilegiada com a punt de vigilància i control, però no definitiva, puix que el camí de la Costa Roja quedava massa allunyat per poder-lo cloure sense més ni més. Altrament, l'orografia torturada del lloc on s'alçà l'*oppidum* i unes condicions limitades per un creixement harmònic del lloc eren un pes mort que comprometia un projecte de futur: ras i curt, l'*oppidum* de Sant Julià podia controlar i vigilar el camí, però mai barrar-lo. Conseqüentment, bastir una ciutat a la Força Vella era una tria magistral si el que hom cercava

¹⁴ El gran camp de sitges del Congost, la vil·la romana de la Casa del Racó, el forns i sitges del Camp de l'Escaler o del Camp del Camí i, més recentment, la canònica agustiniana de Can Sant Vicenç, obrada el segle XIV.

¹⁵ CATELLVÍ, G. amb la col·laboració de G. GAVAGE i J. LAFORGUE (1997): *1.3. La via Domitia en montagne: le franchissement des Pyrénées*, "Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via Domitia et via Augusta" (editat per de G. Castellví, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin), pàg. 201-214 (Documents d'Archéologie Française, 61).

era el control absolut sobre el camí sense perdre cap de les funcions que el vell *oppidum* havia realitzat de control visual del territori, amb altres aspectes afeigits que expliquen una tria molt millorada. La proximitat a l'aigua és un primer element a considerar, i també la immediatesa del Pla de Girona, extens i ben regat, amb unes grans possibilitats agrícoles i ramaderes, i una situació equidistant del Congost nord i del Congost de migdia, el de l'Onyar, que obre el camí esplanat cap a Cassà, Llagostera, la vall d'Aro i el mar.

Que *Gerunda* és una fundació romana és indiscutible. La cronologia arqueològica, ferma, no ens permet suposar cap altra cosa en ser impensable imaginar, en la primera meitat del segle I aC, bastir una ciutat emmurallada al lloc que ocupà, immillorable estratègicament, no solament el consentiment sinó la participació activa de les autoritats romanes. En segon lloc, la planta de la ciutat fundacional, plenament regular, ortogonal i amb tots els elements propis d'una ciutat de tipus itàlic, amb un espai foral, entre altres, que s'adaptà a un terreny difícil sense gaires problemes¹⁶. En tercer lloc, les defenses urbanes que segueixen una tradició italicoromana amb característiques pròpies d'una mà d'obra local que fou, en darrera instància, qui les bastí.

Ha de quedar clar que els habitants inicials d'aquesta ciutat, un marc nou no solament pel lloc sinó per l'estructura urbana, foren majoritàriament els indigets d'aquest territori i, sobretot, els habitants de l'*oppidum* de Sant Julià que s'abandonà "pacíficament" just quan es fundà *Gerunda*. Seria absurd no veure-hi una relació causa/efecte. Els pocs elements lingüístics que han proporcionat les excavacions –alguns grafits sobre terrissa– palesen que es tractava d'indígenes en usar exclusivament el sistema d'escriptura iber¹⁷, dada important en aquesta direcció. Una majoria indígena amb uns pocs elements itàlics, en un marc físic nou i plenament romà, havien de conduir cap a una ràpida i intensa integració de la qual n'és mostra fefaent la concessió del *ius latii* per part d'Octavi August, poc abans del canvi d'era¹⁸.

¹⁶ Sobre la planta de la ciutat fundacional consulteu: BURCH, J., J.M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ (en premsa): *La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori*, "Empúries", 52.

¹⁷ NOLLA, J.M. (1988); *Gerunda: dels orígens a la fi del món antic*, "Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans", 7, pàg. 88-89; ID. (1999): *El material ceràmic dels nivells fundacionals de Gerunda. Els estrats inferiors de Casa Pastors*, "Revista d'Arqueologia de Ponent", 9, pàg. 183 i 191-192, fig. 4,11 i 5,5, 5,7 i 5,9.

¹⁸ Recordem la clara referència de Plini el Vell a *Naturalis Historia*, III, 23, que cal fer retrocedir al principat d'Octàvia August. Vegeu NOLLA, J.M. i J. SAGRERA (1991): *Noves exploracions arqueològiques a la Caserna d'Alemanys (Girona). Campaña d'excavacions de 1988*, "Cypsela", IX, pàg. 186-189; FABRE, MAYER i RODÀ, *Inscriptions romaines...*, citat, pàg 18.

EL LLOC DE LA CIUTAT

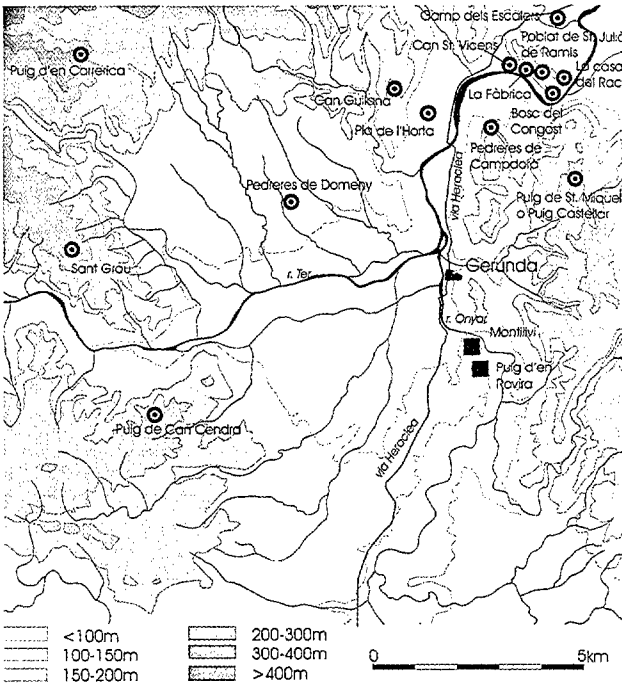

Figura 1.- Gerunda i el seu entorn immediat. S'assenyalen la ciutat, damunt mateix de la Via d'Hèracles, els cursos fluvials més importants i els jaciments arqueològics ibèrics o relacionats directament amb la fundació de la ciutat.

Gerunda no és un cas aïllat, ans al contrari. El que Roma aplicà aquí ho féu en altres llocs: a la ciutat regular d'Empúries, dividida físicament en dos sectors per un mur transversals però closos uns i altres dins d'un mateix circuit emmurallat unitari. Els 2/3 meridionals de la ciutat se centren entorn d'una enorme plaça foral i denoten un aspecte italorepublicà claríssim amb *insulae* regulars de 1 x 2 *actus*, en sentit nord/sud i tres cases d'atri, *tablinum* i *hortus* ocupant els 2.450 metres quadrats. S'ha suposat –i pensem que raonablement– que aquest sector hauria estat ocupat per itàlics no pas tots ciutadans romans. L'altre terç, al nord, més enllà del mur transversal, l'haurien ocupat elements aristocràtics i triats d'entre els indigets, tal vegada serien inicialment dues entitats jurídiques independents però relacionades i que s'integrarien pel camí de la llatinització amb certa rapidesa i acabarien fonent-se en una única realitat jurídica i cívica¹⁹. És important, en favor d'aquesta suposició,

¹⁹ T. Livi, *Ab urbe condita*, XXXIV, 9. Vegeu-ne text llatí i traducció en castellà a ALMAGRO, *Las fuentes...*, citat, pàg. 48.

recordar, procedents de l'àrea foral d'Empúries, uns fragments notables d'inscripcions monumentals sobre pedra en iber²⁰, adreçades a una comunitat significativa que parlava i escrivia aquella llengua, dins d'una manera de fer molt romana. *Iluro* (Mataró) substitueix en un altre lloc l'antic oppidum d'*Ituro* a Burriac; *Baetulo* és la nova *Baitolo* (Turó d'en Boscà), com a exemples ben similars. I tal com passà en aquests llocs, també degué desplaçar-se, romanitzant-lo, l'antic topònim que de la muntanya de Sant Julià, passà a designar la nova ciutat-fortalesa²¹.

Des d'aquest punt de vista –absolut control sobre el camí– no hi ha cap altre lloc que oferís les condicions de Girona, cosa que denota un coneixement profundíssim del territori i un objectiu primordial com a detonant de l'elecció complementat, no cal dir-ho, per un cúmul de circumstàncies favorables complementàries que ajuden a explicar l'èxit de la fundació confirmada per la història posterior de la ciutat.

²⁰ ALMAGRO, M. (1952): *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Barcelona, pàg. 63-66 (inscripcions ibèriques núm. 1 a 4).

²¹ BURCH et al., *La fundació de Gerunda...*, citat.